

Med korenčkom in palico sekundarne analize podatkov o socialnih omrežjih

POVZETEK: V raziskavi *Socialna integracija starostnikov v Sloveniji* bomo preučevali dejavnike časovnih sprememb strukture in sestave omrežij socialne opore v daljšem časovnem obdobju. Del raziskave je tudi analiza sekundarnih podatkov dveh raziskav, v katerih so bila merjena socialna omrežja, in sicer leta 1987 (pred tranzicijo) in leta 2002 (po tranziciji). V tem prispevku so predstavljeni predvsem metodološki problemi, s katerimi se smo soočili pri uporabi omenjenih sekundarnih virov podatkov. Najprej so predstavljene značilnosti raziskav iz let 1987 in 2002. V nadaljevanju pa so ovrednoteni dejavniki, ki bi lahko ogrozili primerljivost izbranih indikatorjev ter primerljivost obeh vzorcev. Analize so pokazale, da metodološke razlike na vsebinske interpretacije ne vplivajo v večji meri, morebitne metodološke pristranosti pa lahko »omilimo« s strožjimi statističnimi kriteriji in previdnejšo interpretacijo v vsebinskih analizah.

KLJUČNE BESEDE: sekundarni podatki, primerjalno raziskovanje, socialna opora, socialna omrežja

Uvod

Namen študije s skupnim naslovom *Socialna integracija starostnikov v Sloveniji*, katere prvi rezultati so prikazani v tem in sledečih prispevkih, je opazovanje dejavnikov časovnih sprememb strukture in sestave socialnih omrežij v daljšem časovnem obdobju v Sloveniji, s posebnim poudarkom na preučevanju učinkov tranzicije, ki je potekala v tem času praktično na vseh področjih slovenske družbe.¹

V pričujočem članku bova predstavili metodološke zagate, s katerimi smo se soočali pri uporabi sekundarnih podatkov o omrežjih. V uvodnem delu so prikazane značilnosti raziskav, ki jih uporabljamo kot sekundarne vire. V nadaljevanju pa se podrobneje ukvarjava s posameznimi dejavniki, ki bi lahko ogrozili primerljivost izbranih indikatorjev in uporabljenih podatkov.

Prvi podatki o osebnih socialnih omrežjih prebivalcev Slovenije so bili zbrani leta 1987, kot del večje raziskave z naslovom *Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987*² (Boh in skupina 1987a). Gre za presečno študijo (*cross-sectional*), ki vsebuje podatke o sestavi in strukturi diskusijskih omrežij (Burt 1984) Jugoslovanov ter neformalnih virih socialne opore (ISSP 1986). Primerljivi podatki iz leta 2002³ (Ferligoj in drugi 2002) o socialnih omrežjih odraslih prebivalcev Slovenije vsebujejo reprezentativne podatke o sestavi in strukturi socialnih omrežij glede na šest tipov omrežij, med

katerimi je tudi diskusijsko omrežje (Burt 1984). Tudi tu gre za presečno študijo. V obeh primerih gre za slučajen, reprezentativen vzorec, ki omogoča statistično sklepanje o populaciji. Časovnih točk si nismo izbrali namenoma za potrebe te raziskave, omogočajo pa možnost primerjave socialnih omrežij pred spremembo političnega, ekonomskega in socialnega sistema in po njej. Po eni strani so korenite spremembe v socialnem okolju posameznika dobra priložnost za najrazličnejše analize in empirične ter teoretske interpretacije, po drugi strani pa v časovnih analizah te spremembe predstavljajo novo spremenljivko, katere vpliv v vsebinskem smislu je težko izolirati in ovrednotiti.

V študiji uporabljamo sekundarne podatke, kar prinaša vrsto prednosti in tudi pomanjkljivosti (več o tem v Štebe 1999). Po eni strani nam ni bilo treba zbirati novih podatkov o omrežjih, kar bi bilo izredno drago, če bi želeli imeti reprezentativne podatke o sestavi in strukturi neformalnih omrežij socialne opore. Hkrati lahko z analizo in interpretacijo začnemo takoj, brez skrbnega in dolgotrajnega postopka konceptualizacije in operacionalizacije ključnih teoretičnih konstruktov. Po drugi strani pa to pomeni vrsto omejitev, tako vsebinskih kot tudi metodoloških, ki jih je potrebno temeljito ovrednotiti, če naj bosta analiza in vsebinska interpretacija veljavni. Vprašljive so vsebinske ter metodološke značilnosti uporabljenih indikatorjev in metodološke razlike v načinu zbiranja podatkov v dveh časovnih točkah, saj raziskavi nista bili zasnovani in izvedeni z namenom primerjalne analize. Vsebinsko sta bili raziskavi zasnovani z različnimi nameni. V primeru prve je bilo merjenje omrežij le delček dosti širše raziskave o kvaliteti življenja v tedanji Jugoslaviji, v drugem primeru pa so bila centralni raziskovalni problem prav omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije. V metodološkem smislu pa obstajajo med raziskavama razlike v operacionalizaciji merskega instrumenta, oblikovanju vzorca ter načinu zbiranja podatkov. Težnja k čim večji primerljivosti torej ni bila izhodišče raziskovalnega procesa teh dveh raziskav, kljub temu pa sodiva, da med njima obstajajo dovolj velike vsebinske in metodološke podobnosti, ki primerjavo vendarle omogočajo. Kako daleč ta primerljivost seže, želimo ugotoviti v tem in drugih prispevkih (npr. Hlebec in Kogovšek 2005, Kogovšek in Hlebec 2005).

Namen pričujočega prispevka je opisati in kritično ovrednotiti metodološke značilnosti študije, katere rezultati so vsebinsko prikazani in interpretirani v naslednjih dveh prispevkih. Najprej bova okvirno opisali značilnosti dveh primarnih raziskav, ki sta uporabljeni kot izhodišče za analizo sprememb v oskrbi s socialno oporo med letoma 1987 in 2002. Tu bova odgovorili na vprašanje, ali podatki omogočajo primerjave za potrebe naše študije. Nato bodo predstavljeni in opisani uporabljeni merski instrumenti ter nakazani problemi pri interpretaciji zbranih podatkov. Sledi še opis obeh realiziranih vzorcev ter njuna primerjava s popisnimi podatki.

1. Metodološke značilnosti primarnih raziskav

V preglednici 1 so prikazane metodološke značilnosti raziskav, katerih podatke uporabljamo. Kot kaže, so med študijama (1987, 2002) precejšnje razlike v velikosti realiziranega vzorca (298 in 5013), obe dasta reprezentativne podatke, razlikuje se tudi način zbiranja podatkov, saj so podatki iz leta 1987 zbrani z osebnim intervjujem in

deloma tudi s samoizpolnjevanjem, podatki iz leta 2002 pa z računalniško podprto telefonsko anketo. Najprej pogledjmo, ali lahko enakovredno uporabljamo podatke, zbrane na različne načine.

Preglednica 1: Metodološke značilnosti uporabljenih raziskav

Raziskava	Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987	Omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije 2002
raziskovalna institucija	ISU – Institut za sociologijo – Ljubljana, Slovenija	CMI – Center za metodologijo in informatiko Fakultete za družbene vede v Ljubljani IRSSV – Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
izdelava, dostop podatkov	ADP – Arhiv družboslovnih podatkov – Univerza v Ljubljani. Fakulteta za družbene vede	CMI, IRSSV
zbiranje podatkov	ZIT/CEMA - Centar za istraživanje marketinga, Zagreb	CATI center, Ljubljana
vzorec	Vzorec je stratificiran glede na število gospodinjstev v republikah in pokrajinah po podatkih Centralnega registra prebivalstva, Popis 1981. Narejen je dvostopenjski izbor, kjer so v prvem koraku vzorčene občine, v drugem pa anketiranci znotraj občin.	slučajni izbor iz telefonskega imenika Slovenije
n	289 ⁴	5013
starost	15–75	18 in več
način zbiranja podatkov	Osebnih intervju, dodatni vprašalnik »Neformalni viri pomoči«, vzet iz ISSP86 modula o »družbenih omrežjih«, je bil ponujen v samoizpolnjevanje.	Računalniško podprta telefonska anketa.
zbiranje podatkov	maj 1987–julij 1987	februar 2002–april 2002

Zanesljivost in veljavnost podatkov, zbranih s telefonskim in osebnim anketiranjem, sta preučevali T. Kogovšek in A. Ferligoj (npr. Kogovšek et al. 2002, Kogovšek in Ferligoj 2003).⁵ Avtorici sta ocenjevali kakovost merjenja značilnosti vezi v egocentričnem⁶ socialnem omrežju (povprečna pogostost stikov ega z vsemi alterji, povprečna bližina oziroma pomembnost alterjev, povprečna pogostost negativnih interakcij v odnosu ego-alterji). Rezultati so pokazali, da zelo velikih razlik v kakovosti merjenja ni. Vendar pa so spremenljivke nekoliko veljavneje izmerjene, če zbiramo podatke po telefonu,⁷ razen pogostosti stikov, ki je približno enako veljavno izmerjena tako po telefonu kot v osebnem intervjuju. Anketiranci so tako po telefonu kot v osebnem intervjuju imenovali v povprečju približno enako velika omrežja. Na tem mestu sta pomembni dve ugotovitvi. Prvič, kljub omejitvam komuniciranja po telefonu anketiranci ne navedejo

manjših omrežij kot v osebnem intervjuju. Drugič, kakovost podatkov o teh omrežjih se kljub temu ne zmanjša.

Na osnovi podatkov iz raziskave o kakovosti merjenja egocentričnih socialnih omrežij T. Kogovšek in A. Ferligoj pa je možno oceniti tudi zanesljivost po metodi retesta (v skupini anketirancev, ki je bila obakrat anketirana po telefonu) in stabilnost merjenja z različnimi metodami (v skupini anketirancev, ki je bila enkrat anketirana osebno in enkrat po telefonu). V obeh primerih je mera zanesljivosti oziroma stabilnosti Pearsonov koeficient korelacije. Izračunali sva zanesljivost in stabilnost za trajanje vezi, starost alterjev, fizično oddaljenost alterjev, pomembnost alterjev, čustveno bližino, pogostost negativnih interakcij, pogostost stikov in sestavo omrežij. Rezultati so prikazani v preglednici 2.

Preglednica 2: Zanesljivost po metodi retesta in stabilnost merjenja značilnosti vezi in sestave omrežja

Značilnosti vezi		
	Zanesljivost po metodi retesta	Stabilnost
trajanje vezi	0,890	0,881
starost alterjev	0,873	0,885
fizična oddaljenost alterjev	0,691	0,675
pomembnost alterjev	0,666	0,595
čustvena bližina	0,634	0,565
pogostost negativnih interakcij	0,628	0,632
pogostost stikov	0,623	0,736
Sestava omrežja		
% staršev	0,824	0,774
% bratov/sester	0,747	0,672
% ženskih alterjev	0,739	0,710
% otrok	0,724	0,648
% bližnjih sorodnikov	0,690	0,650
% vseh sorodnikov	0,648	0,679
% prijateljev	0,613	0,580
% partnerjev	0,586	0,626
% oddaljenih sorodnikov	0,567	0,553
% sodelavcev	0,491	0,486
% sosedov	0,487	0,559
% svetovalcev	0,413	0,121
% sočlanov	0,215	0,060
% drugih relacij	0,145	0,033

Videti je, da sta izmed značilnosti vezi najzanesljiveje izmerjena trajanje vezi in starost alterjev, nekoliko manj pa pomembnost, bližina in pogostost interakcij. To lahko razložimo s tem, da sta prvi dve bolj konkretni, na daljši rok kognitivno stabilni značilnosti, ki ju anketiranci lahko ocenijo z relativno malo napakami, medtem ko gre v ostalih primerih bodisi za subjektivne občutke bodisi za pogostost vedenja, česar ocena je lahko v precejšnji meri podvržena trenutni življenjski situaciji. Kot bi lahko pričakovali, so pri sestavi omrežja najzanesljiveje izmerjene močne vezi, kot je na primer odstotek bližnjih sorodnikov (starši, bratje/sestre, otroci) ali prijateljev, manj zanesljive pa so šibke vezi (npr. sodelavci, sočlani, sosedi).

Ocene stabilnosti merjenja so podobne kot ocene zanesljivosti, tako za značilnosti vezi kot za sestavo omrežja. Ker gre za primerjavo dveh različnih metod zbiranja podatkov, so po pričakovanju ocene stabilnosti v splošnem nekoliko nižje od ocen zanesljivosti, vendar so te razlike v povprečju zelo majhne. Glede na opisane značilnosti obeh raziskav in ocene zanesljivosti in stabilnosti meniva, da način zbiranja podatkov o omrežjih ni pomembneje vplival na morebitne interpretacije vsebinskih ugotovitev.

2. Vrednotenje uporabljenih indikatorjev

V obeh raziskavah, ki jih uporabljamo za ugotavljanje sprememb v omrežjih socialne opore, so anketirancem zastavili po šest vprašanj v zvezi z neformalno socialno oporo. Primerjava ubesedenja na prvi pogled enakovrednih teoretičnih konstruktov⁷ (torej z vidika teoretičnih definicij) je pokazala, da so na ravni njihove operacionalizacije enakovredni le trije indikatorji. Ubesedenje primerljivih⁹ indikatorjev¹⁰ je predstavljeno v preglednici 3.

Preglednica 3: Uporabljeni indikatorji

Indikator/ raziskava	Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987	Omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije 2002
diskusijska omrežja	Skoraj vsak človek se občasno pogovarja o raznih pomembnih zadevah z drugimi ljudmi. Poskusite se spomniti, s kom ste se v zadnjih šestih mesecih pogovarjali o zadevah, ki se vam zdijo pomembne. Prosim vas, da mi poveste njihova imena ali začetnice. (Če anketiraneec navede manj kot 5 imen, ga vprašaj: Morda še kdo? Če pa jih našteje več, vpiši samo prvih pet imen)	Včasih se ljudje o pomembnih osebnih stvareh pogovorijo z drugimi ljudmi, na primer, kadar se s kom sprejo, imajo težave na delovnem mestu in podobno. S kom se običajno pogovarjate o osebnih stvareh, ki so za vas pomembne? (Navedete lahko toliko imen, kot želite.)
pomoč v primeru bolezni	Recimo, da imate gripo in morate nekaj dni ležati. Potrebujete pomoč v gospodinjstvu, pri nakupih, hišnih opravilih in podobno. Koga bi v takem primeru najprej prosili za pomoč? Koga bi prosili za pomoč kot drugega?	Recimo, da se vas loti hujša bolezen ali ste na splošno oslabei in ne morete zapustiti stanovanja, da bi šli na primer po nakupih v trgovino ali po zdravlila v lekarno. Na koga se običajno obrnete za to vrsto pomoči? (Navedete lahko toliko imen, kot želite.)

finančna opora	Recimo, da si morate izposoditi večjo vsoto denarja. Na koga bi se v takem primeru najprej obrnili? Na koga bi se obrnili kot drugega?	Recimo, da bi se znašli v situaciji, ko bi potrebovali večjo vsoto denarja, ki pa je sami trenutno ne bi imeli na razpolago, na primer pet povprečnih mesečnih plač (približno 500.000 tolarjev). Na koga bi se obrnili, da vam posodi denar (na osebo in ne na institucijo, npr. banko)? (Navedete lahko toliko imen, kot želite.)
----------------	--	---

V obeh anketah je bilo zastavljeno tudi vprašanje o manjši materialni pomoči, vendar so primeri, ki so bili v vprašanih navedeni za lažje odgovarjanje, pozornost anketirancev usmerili v različne segmente socialnih omrežij. Tudi pri vsebinsko primerljivih indikatorjih je potreben metodološki razmislek o njihovi funkcionalni enakovrednosti, saj se vprašanja med seboj nekoliko razlikujejo, poleg tega pa je bil tudi način odgovarjanja različen. Razlike v ubesedenju in razlike v metodoloških značilnostih so prikazane v preglednici 4.

Preglednica 4: Vsebinske in metodološke razlike med indikatorji

Indikator/raziskava	Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987	Omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije 2002
diskusijska omrežja	generator imen, dejanska interakcija, časovna omejitev na 6 mesecev, omejitev na 5 imen (spodbujanje anketirancev z manjšimi omrežji k poročanju večjih omrežij), merjenje značilnosti oseb za samo prvih pet oseb	generator imen, dejanska interakcija, ni časovne omejitve, merjenje oseb s katerimi se običajno pogovarjajo, merjenje strukture rednih interakcij, ni omejitve v številu oseb
pomoč v primeru bolezni	relacijski pristop, hipotetično vprašanje, prva in druga oseba, tip osebe	generator imen, dejanska (običajna) interakcija, merjenje strukture rednih interakcij, ni omejitve v številu oseb
finančna opora	relacijski pristop, hipotetično vprašanje, prva in druga oseba, tip osebe	generator imen, hipotetično vprašanje, ni omejitve v številu oseb

Bailey in Marsden (1999) sta z uporabo kvalitativnih metod analizirala vpliv konteksta vprašalnika na način odgovarjanja na Burtov generator imen. Ugotovila sta, da z variiranjem vsebine predhodnih vprašanj (npr. politika ali družina) značilno variira interpretacija »pomembnih zadev«, ne pa tudi sestava izmerjenega omrežja. Kljub temu, da je Burtov generator imen za diskusijska omrežja v starejši anketi sledil seriji vprašanj o politični participaciji, v novejši anketi pa generatorju imen za manjšo materialno oporo, glede na izsledke zgoraj omenjene raziskave meniva, da kontekst ni značilno vplival na

sestavo omrežja, najbrž pa je vplival na interpretacijo o tem, kaj so pomembne zadeve – da torej anketiranci kot »pomembne zadeve« v večji meri razumejo ne le zadeve intimnejše narave (npr. družinske zadeve ipd.), ampak tudi aktualne politične dogodke.

Vprašanje iz leta 1987 je retrospektivno, saj sprašuje po dejavnosti v neki pretekli časovni dobi. Časovni okvir je postavljen na šest mesecev.¹¹ Izbira časovne dobe je manj ustrezna, saj gre za poročanje o pogostih dogodkih.¹² Če ima anketiranec relativno umirjeno življenje brez posebnih pretresov, je časovni okvir prevelik. Daljša časovna doba je primerna, če so se v življenju anketiranca zgodili kakšni pomembni dogodki. Primerjava anketnih poročil o posameznikovih interakcijah z dejanskimi zapisi teh interakcij je pokazala, da so posamezniki pristranski pri poročanju o dolgoročnih in stabilnih interakcijah – poročajo o običajnem načinu vedenja (Killworth in Bernard 1976, Freeman in drugi 1987).

V Burtovem generatorju imen se pojavi tudi omejitev na pet omenjenih imen. Ta omejitev je bila upoštevana pri slovenski raziskavi leta 1987 (leta 2002 pa so bili zbrani podatki za vse alterje). Anketar zapiše vsa navedena imena. Če je imen več kot pet, anketiranec izbere pet najpomembnejših. Če anketiranec navede manj kot pet imen, naj bi anketar z dodatnim vprašanjem (»Še kdo?«) preveril, če obstaja še kaka neomenjena oseba. Anketiranci z manjšim številom navedenih oseb so tako sistematično obravnavani drugače kot tisti s petimi ali več. Anketar z dodatnim vprašanjem ustvari pritisk k naštevanju zaželenega števila oseb (najbolj zadovoljen je s petimi), če je število subjektivno izbranih oseb manjše.¹³ Kljub omenjenim razlikam, ki lahko povzročijo značilne razlike v velikosti, strukturi in sestavi omrežij (Holland in Leinhardt 1973), se pri Burtovem generatorju imen izkaže, da za večino indikatorjev sestave omrežja ni značilnih razlik pri omejitvi na 5 oseb. Z izjemo odstotka žensk in oddaljenih sorodnikov tudi ni statistično značilnih razlik v sestavi omrežja, glede na različno ubesedenje Burtovega generatorja imen (hipotetično vprašanje vs. dejanska opora v zadnjih 6 mesecih). Pri ubesedenju s časovno omejitvijo dobimo nekoliko večji odstotek žensk in oddaljenih sorodnikov. (Kogovšek in Hlebec 2005).

Indikatorja za socialno oporo v primeru bolezni in finančno oporo sta v študijah merjena na različni način. V letu 1987 je bil uporabljen relacijski pristop, kjer so odgovori na vprašanje, kdo anketirancu pomaga v določeni življenjski situaciji, dani vnaprej¹⁴. Gre za opis odnosov oziroma socialnih vlog, ki jih izbrani drugi zavzemajo do anketiranca. V raziskavi iz leta 2002 je bil za opazovanje pretoka socialne opore izbran pristop generatorja imen, kar pomeni, da so anketiranci poimensko navedli osebe, ki jim nudijo določeno vrsto opore, nato pa so v kasnejšem vprašanju opredelili svoj odnos do imenovanih oseb¹⁵. V obeh letih pridemo do podobne informacije o odnosu anketiranca z osebo, ki nudi socialno oporo¹⁶. Pot do te informacije pa je različna, kar lahko vpliva na način odgovarjanja. Dodaten zaplet pri merjenju pomoči v primeru bolezni predstavlja dejstvo, da je leta 1987 vprašanje zastavljeno kot hipotetično, leta 2002 pa izmerimo osebe, s katerimi običajno (redno) poteka pomoč v primeru bolezni.

Poglejmo, katere informacije so dostopne pri obeh pristopih in katere le pri instrumentu z generatorjem imen. Enolično lahko identificiramo le osebe, ki so v našem življenju enkratne (npr. imamo le enega partnerja). Pri ostalih osebah pri relacijskem pristopu ne

razlikujemo med osebami, ki jih označujemo z isto vlogo. Tako npr. ne moremo ločiti, za katerega otroka gre, če je otrok več, oziroma ne moremo razlikovati med prijatelji, če jih imamo v mislih več. Če obravnavamo vsako od možnih vlog individualno, nas relacijski pristop ne omejuje. Ocenjevanje sestave omrežja z odstotkom prijateljev, sorodnikov, sodelavcev ali sosedov pa je najpogostejša mera sestave omrežja pri analizi osebnih omrežij. Pri relacijskem pristopu indikatorjev sestave omrežja ne moremo točno oceniti iz posameznih vprašanj, ker nimamo informacije o številu otrok, prijateljev, sodelavcev, sosedov ipd. Za obe raziskavi torej lahko ugotovimo le, ali se za pomoč v primeru bolezni najpogosteje obrnemo na partnerja, prijatelja, otroka ipd. Kolikšen delež omrežja te osebe predstavljajo oziroma ali je omrežje anketiranca sestavljeno pretežno iz sorodnikov ali prijateljev, pa ne moremo ugotoviti. V tem primeru dosežemo neko stopnjo primerljivosti z upoštevanjem »najnižjega skupnega imenovalca«, torej s prilagoditvijo analize na bolj »robusten« način merjenja z relacijskim pristopom.

Razlike v interpretaciji hipotetičnih situacij in poročanju o dejanski ter redni socialni opori, težje napovemo. Za večino anketirancev je verjetno vseeno, ali jih sprašujemo po zamišljeni situaciji ali po dejanski situaciji, saj se pri odgovarjanju na vprašanje o hipotetični situaciji najbrž spomnijo na zadnjo ali zadnjih nekaj podobnih situacij. Domnevo, da v primeru, ko naj bi anketiranci poročali o dejanskih osebah, s katerimi si izmenjujejo socialno oporo, v resnici poročajo o tipičnih ali tudi hipotetičnih dajalcih, smo preverili (več v Hlebec in Kogovšek 2005) na vseh funkcionalno enakovrednih indikatorjih. Izkaže se, da pri diskusijskih omrežjih in finančni opori ni statistično značilnih razlik pri prvih dveh izmerjenih alterjih. Statistično značilne pa so bile razlike pri drugem viru socialne opore v primeru bolezni. Ugotovili sva, da je za razsežnosti, kjer je virov opore malo in so te vezi res zelo močne, vseeno, ali sprašujemo po običajnih ali hipotetičnih dajalcih socialne opore. Ker je bil vprašalnik o socialni opori z relacijskim pristopom leta 1987 anketirancem ponujen v samoizpolnjevanje, naj opozoriva na navodila anketirancem, ki bi lahko vplivala na način odgovarjanja pri hipotetičnih vprašanjih. Pri vprašanju o pomoči v primeru problemov s partnerjem, ki ga v primerjalni analizi sicer ne uporabljamo, je dodano navodilo, naj anketiranci odgovorijo tudi, če trenutno nimajo partnerja. Vprašanje je četrto po vrsti, sledita še vprašanja o pogovorih v primeru potrnosti in nasvetu v primeru večje življenjske odločitve. Obstaja sicer možnost, da so anketiranci na sledeča vprašanja odgovarjali pod vtisom navodil o partnerju, zelo malo pa je verjetno, da bi spreminjali način odgovarjanja na predhodna vprašanja (o materialni in finančni opori ter opori v primeru bolezni). Vsekakor pa ta navodila ne vplivajo na interpretacijo pri merjenju diskusijskega omrežja, ki ga uporabljamo kot indikator emocionalne opore.

3. Primerljivost vzorcev

Da bi zagotovili primerljivost podatkov, je pri primerjalni analizi usklajena starostna struktura: v letu 1987 so odstranjeni mlajši od 18 let (v 2002 so zbrani podatki za polnoletne prebivalce Slovenije), v letu 2002 pa anketiranci, starejši od 75 let (v letu 1987 je to zgornja starostna meja).

Pri pregledu osnovnih demografskih značilnosti obeh raziskav se je izkazalo, da značilnosti realiziranih vzorcev odstopajo od populacijske strukture. Podatki so za potrebe analize uteženi. Za izračun populacijskih uteži je bila uporabljena metoda poststratifikacijskih uteži. Podatki iz leta 1987 so uteženi glede na podatke popisa iz leta 1981, in sicer po desetih razredih kombinacije spola in starosti ter po treh razredih izobrazbe anketiranca. Uteženi podatki glede na omenjene parametre ustrezajo populacijski strukturi. Podatki iz raziskave leta 2002 pa so uteženi glede na podatke iz popisa leta 2002, in sicer po desetih razredih kombinacije spola in starosti ter še dodatno po izobrazbeni strukturi znotraj vsakega starostnega razreda. Uteženi podatki glede na omenjene parametre ustrezajo populacijski strukturi. Opisane razlike v uteževanju so posledica različne velikosti obeh vzorcev. Vzorec iz leta 1987 zaradi majhnega števila enot ne dopušča dodatnega uteževanja znotraj starostnih razredov. V sledeči preglednici so predstavljene osnovne demografske značilnosti obeh vzorcev.

Preglednica 5: Demografske značilnosti obeh vzorcev

	starost				
vzorec	18-24	25-34	35-49	50-64	65-75
SKŽ 1987	17	21	26	21	15
OSO 2002	13	19	30	24	14
	spol				
vzorec	moški	ženski			
SKŽ 1987	46	54			
OSO 2002	48	52			
	izobrazba ¹⁷				
vzorec	osnovna šola ali manj	poklicna srednja šola	4 ali 5 letna srednja šola	višja šola ali več	
SKŽ 1987	58	13	23	7	
OSO 2002	30	28	29	12	

4. Zaključek

Med prednostmi sekundarne analize, kot so zmanjšanje stroškov ali časovnega okvira, se je v naši študiji pokazalo tudi precej ovir za primerljivost uporabljenih indikatorjev. Velja pa na tem mestu še enkrat poudariti, da so te ovire predvsem posledica dejstva, da raziskavi že v izhodišču nista bili načrtovani kot primerjalni, in lahko zato stopnjo primerljivosti ugotovimo kvečjemu »post hoc«. Za nekatere razlike med originalnima raziskavama sva dodatno testirali značilnosti uporabljenih metodologij. Preverili sva razlike v zanesljivosti in stabilnosti anketiranja po telefonu in terenskega anketiranja, ko zbiramo podatke o omrežjih, uporabo časovne omejitve in omejitve števila naštetih alterjev v Burtovem generatorju imen ter razliko med hipotetičnimi in dejanskimi dajalci socialne opore.

Ugotovili sva, da večjih razlik v zanesljivosti in stabilnosti merjenja po telefonu in v osebnih intervjujih ni in da torej različen način zbiranja podatkov verjetno nima pomembnega vpliva na vsebinske interpretacije. Prav tako so razlike v izračunanih merah omrežja, če pri tem upoštevamo vse ali le prvih pet alterjev, minimalne. Velikih razlik tudi ni v različnih ubesedenjih Burtovega generatorja imen (hipotetično vprašanje oziroma dejanska opora v zadnjih 6 mesecih). Večje razlike med anketama se pojavijo v ubesedenju teoretičnih konstruktov, ki naj bi sicer merili enake vrste socialne opore. Ob natančnejši primerjavi se pokaže, da so operacionalno v glavnem enakovredni le trije indikatorji – za finančno in emocionalno oporo (Burtov generator imen) ter oporo v primeru bolezni. Večjo potencialno težavo predstavlja dejstvo, da sta opora v primeru bolezni in finančna opora v obeh raziskavah merjeni na drugačen način – z relacijskim pristopom (prvi dve najpomembnejši osebi v smislu vloge) in z generatorjem imen (navajanje konkretnih oseb). Poleg tega sta bili vprašanji v prvi raziskavi zastavljeni hipotetično, v drugi pa v smislu običajne pomoči. Analiza podatkov dodatnega eksperimenta pa je pokazala, da ta dva dejavnika, kljub nekaterim razlikam (druga oseba pri opori v primeru bolezni), na interpretacijo vendarle ne vplivata dramatično.

Meniva, da sva na ta način ustrezno predstavili in preizkusili ter kritično ovrednotili morebitne ovire za enakovrednost indikatorjev, ki jih uporabljamo za vsebinske analize. Morda velja za zaključek dodati naslednji razmislek. Tudi če so različne raziskave že v izhodišču zasnovane kot primerjalne, ni izključena možnost, da pride do metodoloških in/ali vsebinskih razlik v merjenih indikatorjih. Tako na primer v medkulturnih primerjalnih raziskavah nikoli ne moremo zagotoviti povsem enakovrednih prevodov indikatorjev. V primerjalnih raziskavah skozi čas pa se, denimo, lahko spremeni pomen teoretičnega konstrukta (pojava), ki ga želimo meriti, ali pa merski instrument na osnovi predhodnih izkušenj vsaj deloma spremenimo in v tem primeru iščemo kompromis med inovativnostjo (izboljšanjem merskega instrumenta) in primerljivostjo (ponavljanje popolnoma identičnih vprašanj).

Po drugi strani pa kritično ovrednotenje razlik med raziskavami, ki niso bile zastavljene kot primerjalne, ne pomeni, da so rezultati primerjalnih analiz neuporabni. Kadar gre za raziskave, ki so sicer pripravljene po strogih metodoloških merilih (skrben razvoj merskega instrumenta, natančno predhodno testiranje itd.), so metodološki učinki v primerjavi z vsebinskimi (lahko) relativno majhni, če so le prisotni v dovolj »robustni« meri. Dodatno pa smo pazljivi tudi pri primerjavi rezultatov, tako da pri interpretaciji vsebinskih razlik uporabimo strožje statistične kriterije, ki sovpadajo z morebitno pristranostjo zaradi razlik v metodologiji. Lahko pa si pri ugotavljanju prisotnosti in velikosti metodoloških učinkov pomagamo tudi z manjšimi metodološkimi eksperimenti, kot smo to storili v našem primeru.

Zahvala:

Avtorici se zahvaljujeta Janezu Štebetu za dragocene pripombe na zgodnejšo verzijo članka.

Opombe

1. Indikatorji strukture in sestave omrežja so npr. velikost omrežja, odstotki posameznih tipov odnosov (npr. sorodnikov, prijateljev, sosedov), odstotek žensk, stopnja bližine med člani omrežja, stopnja konfliktnosti v omrežju, geografska oddaljenost članov omrežja itd.
2. Boh, Katja in skupina. Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987 [kodirna knjiga]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Institut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, 1987. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], 2000.
3. Ferligoj, Anuška in drugi. Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije. 2002 [kodirna knjiga]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
4. V raziskavi uporabljamo le podatke, ki so zbrani za Slovenijo in imajo veljavne vrednosti za spremenljivke, ki merijo socialna omrežja. Število enot v analizi se spreminja glede na število uporabljenih spremenljivk.
5. Kakovost merjenja je bila ocenjena s t. i. dopoljenim MTMM modelom (Sarıs in Andrews, 1991), ki je nadgraditev izvornega pristopa MTMM Campbella in Fiskeja (1959). Veljavnost je v tem modelu opredeljena specifično kot odsotnost učinka metode zbiranja podatkov in bi jo lahko poimenovali empirična veljavnost. Zanesljivost pa je opredeljena kot odsotnost slučajne napake. Strogo gledano, v okviru tega modela torej vedno govorimo o koeficientih veljavnosti (in koeficientih zanesljivosti) in ne o veljavnosti v kakšnem od drugih pogosto uporabljenih pomenov, kot je na primer kriterijska veljavnost (pregledno o drugih opredelitvah veljavnosti npr. v Ferligoj et al. 1995).
6. V študiji uporabljamo raziskovalni pristop z osebnimi ali egocentričnimi omrežji. Anketiranec – ego, poroča o svojem egocentričnem ali osebnem omrežju, tj. o osebah, ki mu nudijo različne vrste socialne opore. Osebe, ki dajejo socialno oporo, imenujemo alterji. O alterjih se zbere vrsto informacij, od tega, kako dolgo anketiranec pozna imenovano osebo, kako pogosto sta v stiku, kakšno vrsto izmenjave socialne opore imata, do podatkov o demografskih značilnostih alterja, npr. spol, izobrazba ipd.
7. Razlag za nekoliko večjo veljavnost podatkov iz telefonske ankete je več. Telefonska anketa lahko daje veljavnejše podatke, ker je bolj anonimna. Odnosi z drugimi ljudmi, še posebej najbližjimi, ki jih zajame vsebina socialne opore (Coyne et al. 1990), so relativno intimna in občutljiva tema in je zato možnost socialno zaželenih odgovorov večja (Strack in Martin 1987). Mogoče je tudi, da je ljudem lažje iskreno spregovoriti o tej vrsti odnosov in njihovih značilnostih preko telefona kot v fizični prisotnosti anketarja. Prav tako je pri odgovarjanju po telefonu manj verjetno, da bi nekdo drug slišal odgovore anketiranca (oziroma na kakšna vprašanja se nanašajo), kot pa pri izvedbi ankete na domu anketiranca, kjer so lahko prisotni tudi drugi člani gospodinjstva (ki so zelo verjetno tudi predmet vprašanj v taki anketi). V podporo anonimnosti kot razlogu večje veljavnosti telefonske ankete lahko navedemo tudi rezultat, da je veljavnost telefonske ankete večja pri najbolj občutljivejših vprašanjih (npr. kako blizu se anketiranec čuti članom svojega omrežja, kako pomembni so zanj, kako pogosto ga razjezijo in podobno. Na primer Køltringer (1995) je ugotovil, da tip vprašanja in občutljivost teme vplivata na ocene kakovosti merjenja, posebej na zanesljivost. Če tema ni občutljiva, so odgovori na vprašanja o dejstvih in vedenju zanesljivejši kot odgovori na vprašanja o čustvih in stališčih. Če pa je tema občutljiva, se zanesljivost pri obeh tipih vprašanj zniža približno enako.
8. Enakovrednost (ekvivalentnost) teoretičnih konstruktov in merjenih indikatorjev je še posebej pomembna pri medkulturnih primerjalnih študijah (npr. Harkness 1998), vseeno pa lahko našo raziskavo opredelimo kot posebno vrsto primerjalne študije, kjer opazujemo isto populacijo

v dveh časovnih točkah z dvema presečnima raziskavama. Ker raziskavi že v izhodišču nista bili zasnovani kot primerjalni, gre tudi v tem primeru pravzaprav za sorodne probleme kot v medkulturnih primerjalnih raziskavah (več o problemu primerljivosti raziskav skozi čas npr. v Martin, 1998). Prav tako moramo zagotoviti ustrezno enakovrednost uporabljenih teoretičnih konstruktov in merjenih indikatorjev.

9. V raziskavi Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987 so bila anketirancem zastavljena še sledeča vprašanja:
 - Nekaterih del v stanovanju ali na vrtu človek ne more opraviti sam. Lahko se zgodi, da potrebujete nekoga, ki vam bo pridržal lestev ali vam pomagal premakniti pohištvo. Koga bi v takem primeru najprej prosili za pomoč? Koga bi prosili za pomoč drugega?
 - Recimo, da vas tarejo problemi v odnosu z možem/ženo/partnerjem, ki jih sami ne morete razrešiti. Na koga bi se obrnili za pomoč, nasvet? Tudi če niste poročeni in nimate partnerja, poskusite odgovoriti, kaj bi v takem primeru storili. Na koga bi se najprej obrnili? Na koga bi se obrnili kot drugega?
 - Recimo, da ste malo potrti, žalostni, depresivni in bi se radi o tem z nekom pogovorili. Na koga bi se v takem primeru najprej obrnili? Na koga bi se obrnili kot drugega?
 - Recimo, da potrebujete nasvet glede kake pomembne življenjske odločitve, na primer glede zaposlitve ali selitve v drug kraj. Na koga bi se v takem primeru najprej obrnili? Na koga bi se obrnili kot drugega?
10. V raziskavi Omrežja socialne opore prebivalcev Slovenije 2002 so bila anketirancem zastavljena še sledeča vprašanja:
 - Včasih se ljudje družijo z drugimi ljudmi, na primer se obišejo, gredo skupaj na izlet ali na večerjo in podobno. Kdo so ljudje, s katerimi se običajno družite?
 - Včasih si ljudje od drugih ljudi sposodijo kakšno stvar, na primer kakšno orodje, ali prosijo za pomoč pri manjših hišnih opravilih (npr. lažjih gospodinjskih opravilih). Kdo so ljudje, ki jih običajno prosite za to vrsto pomoči?
 - Poskusite se spomniti zadnjega večjega opravila v ali okoli hiše ali stanovanja (npr. gradnje hiše, prenove hiše ali stanovanja, večjih del na vrtu). Na katere osebe ste se takrat obrnili po pomoč?
11. V originalnem ubesedenju (Burt 1984) se v vprašanju nahaja tudi dogodek (Božič), ki naj bi anketirancu pomagal omejiti časovno dobo.
12. V literaturi je naštetih več dejavnikov, ki vplivajo na nastanek napak pri poročanju o preteklosti. Eisenhower in drugi (1991) obravnavajo štiri take dejavnike. Najprej gre za sposobnost razlikovanja med podobnimi dogodki in za vpliv novih informacij, ki so včasih konfliktni. Drugi dejavnik je čas, ki je potekel od pojava dogodka do poročanja o njem. Tretji dejavnik je pomembnost dogodka. Četrti dejavnik pa je posameznikovo psihološko stanje ob nastanku in priklicu dogodka. Cannell in drugi (1981) omenjajo še družbeno zaželenost dogodka.
13. Lahko bi našli tudi nasprotni argument, ki se ujema s tezo, da so ljudje "kognitivni lenuhi" (*cognitive misers*), ki se raje držijo strategije zadostnega (*satisficing*) kot optimalnega odgovora (*optimizing*) in so nagnjeni k temu, da prekinajo iskanje odgovora takoj, ko prikličejo dovolj informacij (ki so trenutno najbolj na voljo oziroma najbolj dostopne v spominu), da lahko oblikujejo odgovor, ki pa ni nujno zelo natančen (*accurate*) (npr. Krosnick, 1991). Po tej teoriji bo anketiravec želel čim prej na naslednje vprašanje in bi lahko bile spodbude po dodatnih navedbah prej blažitev kot povečevanje pristranosti. Vendarle pa meniva, da ta učinek pride v večji meri do izraza v telefonskem (posebej zaradi časovnih intervalov tišine, ki so ljudem neprijetni in se jim raje izogibajo) kot osebnem intervjuju.
14. Dani so bili naslednji odgovori: 1. moža/ženo/partnerja, 2. mamo, 3. očeta, 4. hčer, 5. sina, 6. sestro, 7. brata, 8. kakega drugega sorodnika (tudi po moževi/ženini strani), 9. najboljšega

- prijatelja, 10. kakega drugega prijatelja ali znanca, 11. soseda, 12. sodelavca, 13. duhovnika, 14. svojega zdravnika, 15. psihologa/psihiatra/kakega drugega poklicnega svetovalca, 16. pravnika/odvetnika, 17. koga drugega (navedite koga), 18. nikogar.
15. Recimo, da se vas loti hujša bolezen ali ste na splošno oslabei in ne morete zapustiti stanovanja, da bi šli na primer po nakupih v trgovino ali po zdravila v lekarno. Na koga se običajno obrnete za to vrsto pomoči? (Navedete lahko toliko imen, kot želite.) V kakšni vrsti odnosa ste s to osebo (na primer prijatelj, brat, sestra, sodelavec itd.)? Če je vaš odnos s to osebo mogoče opisati na več načinov, lahko imenujete več teh vrst odnosa (na primer ista oseba je lahko hkrati sodelavec in prijatelj). Odgovori: 1. partner ali bivši partner, 2. oče ali mati (očim ali mačeha), 3. brat ali sestra (polbrat ali polsestra), 4. otrok, 5. drug sorodnik, 6. sodelavec ali bivši sodelavec, 7. sočlan kakšne organizacije ali bivši sočlan, 8. sosod ali bivši sosod, 9. prijatelj, 10. znanec, 11. svetovalec ali bivši svetovalec, 12. drugo.
16. Pri nadaljnji analizi so nekatere vrednosti zaradi primerljivosti podatkov združene: 1. partner ali bivši partner, 2. oče ali mati (očim ali mačeha), 3. brat ali sestra (polbrat ali polsestra), 4. otrok, 5. drug sorodnik, 6. sodelavec ali bivši sodelavec, 7. sočlan kakšne organizacije ali bivši član, 8. sosod ali bivši sosod, 9. prijatelj, 10. znanec, 11. svetovalec ali bivši svetovalec, 12. drugo.
17. Razlike so statistično značilne ($\chi^2 = 99,27$, $p = 0,000$).

Literatura

- Bailey, S. in Marsden, P. V. (1999): Interpretation and Interview Context: Examining the General Social Survey Name Generator Using Cognitive Methods. *Social Networks*, **21**: 287–309.
- Campbell, D. T. in D. W. Fiske (1959): Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-Multimethod Matrix. *Psychological Bulletin*, **56**: 81–105.
- Cannel, C. F., Miller, P. V., in Oksenberg, L. (1981): Research on Interviewing Techniques. V Leinhardt, L. (ur.): *Sociological Methodology*, 389–437. San Francisco: Jossey-Bass.
- Coyne, J. C., Ellard, J. H. in Smith, D. A. F. (1990): Social Support, Interdependence, and the Dilemmas of Helping. V Sarason, B. R., Sarason, I. G. in Pierce, G. R. (Ur.): *Social Support: An Interactional View*. 129–149. New York: Wiley.
- Boh, Katja in skupina. Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987a [kodirna knjiga]. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Institut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, 1987. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], 2000.
- Boh, Katja in skupina. Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987b [datoteka podatkov]. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Institut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani [izdelava], 1987. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2000.
- Burt, R.S. (1984): Network items and the general social survey. *Social Networks*, **6**: 293–339.
- Eisenhower, D., Mathiowetz, N. A., and Morganstein, D. (1991): Recall Error: Sources and Bias Reduction. V Biemer, P. P., Groves, R. M., Lyberg, L. E., Mathiowetz, N. A., and Sudman, S. (ur.): *Measurement Errors in Surveys*, 127–145. New York: Wiley.
- Ferligoj, Anuška in drugi. Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije. (2002): [kodirna knjiga]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Ferligoj, A., Leskošek, K. in Kogovšek, T. (1995): Zanesljivost in veljavnost merjenja. Ljubljana: FDV.

- Freeman, L. C., Romney, A. K. in Freeman, S. C. (1987): Cognitive Structure and Informant Accuracy. *American Anthropologist*, **89**: 311–325.
- Harkness, J. A. (1998): Cross-Cultural Survey Equivalence. Mannheim: ZUMA.
- Hlebec, V. in Kogovšek, T. (2005): Hypothetical versus Actual Support Providers in Comparative Network Research. *Metodološki zvezki*, **2**, 59-71.
- Holland, P. W. in Leinhardt, S. (1973): The Structural Implications of Measurement Error in Sociometry. *Journal of Mathematical Sociology*, **3**: 85–111.
- Killworth, P. D. in Bernard, H. R. (1976): Informant Accuracy in Social Network Data. *Human Organization*, **3**: 269–286.
- Kogovšek, T. in Ferligoj, A. (2003): Merjenje egocentričnih omrežij socialne opore. *Družboslovne razprave*, **19**: 127–148.
- Kogovšek, T., Ferligoj, A., Coenders, G. in Saris, W. E. (2002): Estimating the Reliability and Validity of Personal Support Measures: Full Information ML Estimation with Planned Incomplete Data. *Social Networks*, **24**: 1–20.
- Kogovšek, T. in Hlebec, V. (2005): Effects of Limitation of number of Alters and Time Frame in the Burt Name Generator. *Metodološki zvezki*, **2**, 73-93.
- Költringer, R. (1995): Measurement Quality in Austrian Personal Interview Surveys. V Saris, W. E. in A. Münnich (Ur.): The Multitrait-Multimethod Approach to Evaluate Measurement Instruments: 207–224. Budapest: Eötvös University Press.
- Krosnick, J. A. (1991): Response Strategies for Coping with the Cognitive Demands of Attitude Measures in Surveys. *Applied Cognitive Psychology*, **5**: 213–236.
- Martin, E. (1998): Surveys as Social Indicators: Problems and Trends. V Rossi, P. J., D. Wright in A. B. Anderson (ur.): Handbook of Survey Research. 677–743. San Diego: Academic Press.
- Saris, W. E. in Andrews, F. M. (1991): Evaluation of Measurement Instruments Using a Structural Modeling Approach. V Biemer, P. P., R. M. Groves, L. E. Lyberg, N. A. Mathiowetz in S. Sudman (ur.): Measurement Errors in Surveys: 575–597. New York: Wiley.
- Strack, F. in Martin, L. L. (1987): Thinking, Judging, and Communicating: A Process Account of Context Effects in Attitude Surveys. V: Hippler, H. J., Schwarz, N. in Sudman, S. (Ur.): Social Information Processing and Survey Methodology. 123–148. New York: Springer-Verlag.
- Štebe, J. (1999): Izkoriščanje zapuščine slovenske empirične sociologije za današnje namene v okviru sekundarne analize. *Družboslovne razprave*, **30–31**: 232–244.

Naslova avtoric:

doc. dr. Valentina Hlebec
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, Ljubljana
E-mail: Valentina.Hlebec@guest.arnes.si

doc. dr. Tina Kogovšek
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, Ljubljana
E-mail: Tina.Kogovsek@guest.arnes.si

*Prejeto maja 2005, sprejeto za objavo pa julija 2005.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni pregledni znanstveni članek.*